NIEUWE DEFINIËRING BIEDT REALISTISCHER BEELD

Verzet in Nederland was veel omvangrijker dan vaak beweerd

De recent verschenen bundel *Een land in verzet – Hoe een miljoen mensen opstonden tegen de nazi's* geeft een eigentijdse visie op verzet en bevat bijdragen van bekende historici en publicisten. Het beoogt misvattingen over de aard en omvang van verzet te nuanceren en tekortkomingen in de collectieve herinnering van Nederland aan te vullen.

Door Mirjam Lange-Schoemaker

De laatste decennia wordt vaak gesuggereerd dat het verzet in de Tweede Wereldoorlog niet veel voorstelde, dat de meeste Nederlanders laf waren en passief toekeken hoe de nazi's hun misdaden pleegden. En dat slechts een enkeling zich verzette. Dat beeld werd mede veroorzaakt door Loe de Jongs definiëring van 'illegaliteit'. De 'illegale werkers' in zijn magnum opus *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* wijdden zich fulltime en in georganiseerd verband aan sabotage, spionage, liquidaties, overvallen, illegale pers en vervalsingswerk. De Jong rekende eenlingen zoals personen die onderdoken, mensen die onderduik boden en werknemers die staakten, niet mee. En dat ging om enorme aantallen. Zonder die groepen mee te rekenen komt De Jong tot een aantal van 45.000 illegale verzetsstrijders, bijna uitsluitend mannen. Sindsdien was een verzetsstrijder in de beeldvorming bijna altijd een man die spectaculaire aanslagen en overvallen pleegde. Dat beeld lijkt zich stevig te hebben verankerd in ons collectieve geheugen. Maar dat beeld doet geen recht aan de omvang en diversiteit van het verzet tegen de Duitsers.

Verzet in volle omvang

Een land in verzet is een pleidooi voor een nieuwe, bredere omschrijving van 'verzet', een omschrijving die als volgt luidt: 'Verzet is alles wat mensen deden of lieten om de Duitse bezetter te ondermijnen en tegen te werken, bewust en doelgericht, individueel of in groepsverband.' Binnen deze omschrijving van verzet valt een heel scala aan activiteiten. Georganiseerd en ongeorganiseerd verzet, in groepsverband en individueel, gewapend en ongewapend, eenmalig en meer structureel, van spectaculair tot sober, van luidruchtig tot stil. Hoe groot of hoe klein ook, het gaat steeds om daden die door de bezetter (konden) worden opgevat als een vorm van verzet. Met als gevolg dat de dader kans liep op straf, dan wel zichzelf benadeelde.

> Onderduiken was de meest omvangrijke en onderschatte vorm van verzet

Dat verzet bracht dus altijd risico's met zich mee: voor de verzetslieden zelf en vaak ook voor hun directe omgeving. Het kon gaan om vrijheidsberoving, om allerlei vormen van uitsluiting, intimidatie of geweld. Het risico om te worden opgepakt was uiteraard niet voor elke vorm van verzet even groot, evenmin als de ernst van de mogelijke consequenties. Onderduik bieden aan Joodse mensen was risicovoller dan op je

Fotocollectie Elsevier Binnenland, Anefo/Nationaal Archief

Onthulling van het monument ter herdenking van de Onbekende Verzetsstrijder op de begraafplaats in Loenen op 2 mei 1952 met rechts op de voorgrond prof. dr. Beel.

zolderkamer luisteren naar Radio Oranje. Maar beide gevallen konden door de bezetter worden opgemerkt en bestraft.
Als je verzet beschouwt als het actief met alle risico's van dien tegenwerken van de bezetter, dan heeft 20 procent van de Nederlanders tussen de 20 en 65 jaar daar destijds aan deelgenomen. Neem niet alleen de 45.000 van Loe de Jong, maar ook de tienduizenden makers en verspreiders van persoonsbewijzen, valse bonnen en verzetskranten. Neem de honderdduizenden die onderdoken. En de honderdduizenden die

Foto Beeldbank WO2 NIOD

Heleen Kuipers-Rietberg (Tante Riek), een van de initiatiefnemers van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, die na haar arrestatie in 1944 in Ravensbrück overleed.

Foto: Fritz Kahlenberg, Fotocollectie Rijksvoorlichtingsdienst/Anefo/Nationaal Archief

Verzetsman Tony van Renterghem, poserend met een stengun voor een serie over het Nederlands verzet, augustus 1945.

onderduikers hielpen. En de half miljoen mensen die staakten in ’41 en ’43.

Onderduiken

Onderduiken werd na de oorlog door velen niet beschouwd als een vorm van verzet. Het werd bijna ‘normaal’ gevonden omdat er zoveel onderduikers, onderduikgevers en mensen die op allerlei manieren hielpen bij betrokken waren. Uitspraken als: ‘Nee, mijn ouders zaten niet in het verzet. Ja, we hadden wel onderduikers in huis’ getuigen daarvan.
Maar onderduiken was wel degelijk verzet.
Het ondermijnde de plannen van de Duitsers.
De bezetter jaagde niet voor niets fanatiek op onderduikers en zeker op Joodse onderduikers.
Ook hulp aan onderduikers werd meestal stevig bestraft.
En toch hielpen honderdduizenden vrouwen en mannen die onderduikers. Die hulp trok een zware wissel op de mensen die onderduikers een schuilplaats boden. Vooral voor de vrouwen was het een zware en stressvolle opgave om – soms jarenlang – onderduikers in huis te verstoppen en te verzorgen. Onderduiken is de meest omvangrijke en onderschatte vorm van verzet geweest. Ongeveer zevenhonderdduizend mensen, onderduikers en onderduikgevers, waren hier direct bij betrokken. Op een volwassen bevolking van 5,1 miljoen mensen tussen de 20 en 65 jaar is dat een zeer aanzienlijk aantal. De hulp aan onderduikers gebeurde doorgaans in alle stilte en bescheidenheid. Maar alle betrokkenen pleegden verzet door de Duitse maatregelen en bevelen te trotseren. Ze ondermijnden de bezetter en redden levens. Ze liepen gevaar, offerden veel op en leefden met de voortdurende angst voor ontdekking en verraad. De rol van de onderduikhulp binnen het verzet en de beeldvorming hiervan is aan herziening toe.

De April-mei stakingen

Op 29 april 1943 maakte de bezetter bekend dat de Nederlandse oud-militairen die gevochten hadden in 1940 zich terstond moesten melden om te gaan werken in Duitsland. De maatregel betrof omstreeks 300.000 mannen. Nog diezelfde dag legden 3000 arbeiders van de Hengelose machinefabriek Stork het werk neer.
Een dag later werd in grote delen van Nederland niet meer gewerkt. De bezetter werd verrast, raakte in paniek en reageerde keihard. De stakers werden na een week van willekeur en terreur in het gareel gedwongen. Er vielen 150 doden en vele anderen zouden later overlijden in gevangenissen of concentratiekampen. En van

Commandopost van de ondergrondse, locatie onbekend.

de slachtoffers van het Politiestandrecht ontbrak ieder spoor, zij werden op onbekende plekken begraven.
De April-mei stakingen waren de grootste uiting van massaal volksverzet in geheel bezet Europa tegen het beleid van nazi-Duitsland. Omstreeks 500.000 vrouwen en mannen deden eraan mee. Het was feitelijk een opstand, niet een staking. Er was immers geen sprake van een arbeidsconflict tussen werkgevers en werknemers. En er deden veel boeren en zelfstandigen mee die eigen baas waren. Mensen grepen naar het enige beschikbare middel dat ze hadden om de bezetter te laten voelen dat er een grens overschreden was. Het geweld dat de bezetter inzette om de stakingen te breken, keerde zich vervolgens tegen hem. De houding van de bevolking kantelde. Steeds meer Nederlanders waren bereid zich te verzetten.

Een gemêleerd gezelschap

Verzetsmensen vormden een gemêleerd gezelschap met verschillende achtergronden, opvattingen en overtuigingen. Allerlei mensen sloten zich aan bij het verzet. Vrouwen en mannen, jong en oud, in de stad en op het platteland, Joodse en niet-Joodse Nederlanders, mensen uit de voormalige koloniën, gelovig en niet gelovig, theoretisch en praktisch opgeleid. Deze mensen zagen zichzelf niet als helden, al hebben ze vaak bijzonder dappere dingen gedaan.
Vrouwen waren belangrijk in het Nederlandse verzet maar hun rol is lange tijd onderbelicht geweest. Door de beperkte definitie van verzet raakten zij buiten beeld. Mannelijke historici hadden dikwijls geen oog voor de bijdragen van vrouwen. Recent onderzoek laat zien hoe onterecht dat is. De laatste jaren zijn veel biografieën verschenen over vrouwen die volop deelnamen aan het verzet. Een overzichtswerk over de centrale rol van de vrouw in verzet ontbreekt echter nog.

> April-mei stakingen waren de grootste uiting van massaal volksverzet in geheel bezet Europa

Ook Joodse Nederlanders waren van begin tot eind van de oorlog actief in het verzet, in tegenstelling tot het nog altijd levende idee dat zij niet in het geweer kwamen tegen hun vervolging. De eerste anti-Joodse maatregelen in het najaar van 1940 riepen direct openlijke Joodse reacties op. Joden protesteerden, vochten terug, staakten, produceerden en verspreidden illegale bladen, doken onder, vluchtten en namen deel aan gewapende acties. Dat deden ze in

verzetsgroepen samen met niet-Joodse Nederlanders, maar ook in volledig Joodse verzetsgroepen. Ook mensen uit de overzeese gebieden toonden zich solidair met de Nederlandse burgers in hun afkeer van het nationaalsocialisme. Zij namen actief deel aan verzet. Al in 1938 wees een bestuurslid van de Indonesische nationalistische studentenvereniging op de verschrikkelijke en barbaarse Jodenvervolgingen. Een van de bekendste vertegenwoordigers van deze groep is Anton de Kom.

> Verzetsmensen vormden een gemêleerd gezelschap met verschillende achtergronden, opvattingen en overtuigingen

De stemming in het land

De Nederlandse bevolking was van het begin af aan overwegend anti-NSB en anti-Duits. Al in januari 1941 rapporteerde de Duitse Sicherheitsdienst dit aan zijn superieuren in Berlijn. Die weerzin tegen de bezetter werd steeds sterker. In de beslotenheid van de eigen huiskamer durfden velen dat gevoel wel te uiten. Maar dat wilde niet zeggen dat je ook openlijk ongehoorzaam durfde te zijn.

Verzet was ingebed in de verzuilde Nederlandse samenleving anno 1940. Organisaties die door de bezetter verboden werden, verloren hun communicatiekanalen. Alleen kerken ontsprongen de dans. De nazi's durfden ze niet te verbieden. Daar kwamen nog grote groepen mensen samen. Alleen daar, en in illegale kranten, was nog ruimte voor morele autoriteit. De bevolking deed haar best om de infrastructuur van de samenleving in stand te houden. En ondanks alle verboden bleven informele netwerken bestaan. Die waren van groot belang. In de beslotenheid van de eigen kring werd informatie gedeeld, bestond sociale controle en kon iemand gevraagd worden iets te doen of te laten. De enorme verscheidenheid van individuele verzetsacties begon dáár. Verzet startte vaak met kleine individuele acties en na verloop van tijd ontstonden geleidelijk los-vaste organisaties. Een minderheid ging een stap verder en vormde een verzetsorganisatie. Het ging dan om georganiseerd ongewapend verzet. Een nog kleinere groep schaalde verder op en ging over tot gewapend verzet. Deze verzetsmensen liepen net zoveel risico als soldaten. In de praktijk van de oorlog echter was een verzetsactiviteit bijna altijd een mix van individueel en georganiseerd verzet. Het hele verzetsnetwerk greep in elkaar. Het waren omvangrijke netwerken, waarin de schakels zo weinig mogelijk van elkaar wisten, zo min mogelijk sporen achterlieten en zo onzichtbaar mogelijk probeerden te blijven.

Een bredere, en dus meer inclusieve omschrijving van verzet laat de diversiteit en werkelijke omvang van het verzet in Nederland zien. Deze omschrijving leidt tot het aantal van een miljoen mensen dat zich tegen de nazi's keerde. Het gaat om 20 procent van de bevolking tussen de 20 en 65 jaar. Een groot contrast met het beeld dat slechts een enkeling de moed had op te staan tegen de bezetter.

Gratis boeken voor schoolbibliotheken

In het kader van de viering van 80 jaar Bevrijding worden 400 exemplaren van *Een Land in Verzet* kosteloos ter beschikking gesteld aan bibliotheken van het voortgezet onderwijs ten behoeve van het geschiedenisonderwijs. Dit is een initiatief van enkele stichtingen die zich inzetten voor het in verspreiden van kennis over de geschiedenis van het verzet in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Scholen die toezending op prijs stellen kunnen zich aanmelden via **landinverzet@gmail.com**. Wees er snel bij, want het aanbod is van kracht zolang de voorraad strekt!

Een Land in Verzet

Mirjam Lange-Schoemaker en Paul van Tongeren (red.): *Een Land in Verzet – Hoe een miljoen mensen opstonden tegen de nazi's* (Balans, € 25,-) Met een voorwoord van Hans Blom en bijdragen van Liesbeth van der Horst, Gerard Mensink, Hans Morssinkhof, Rianne Oosterom, Ben Braber, Herman Keppy en Egbert van de Schootbrugge.